

УДК 378.4.016:902(477.54-25)(091)“195/196”

DOI: 10.26565/2227-6505-2019-28-05

**ВИКЛАДАННЯ АРХЕОЛОГІЇ В АВТОБІОГРАФІЯХ ВЧЕНИХ
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1950–1960 РР.)**

О. В. Калугін

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kalugin10oleg@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8485-9060>

Статтю присвячено вивченню автобіографічного спадку викладачів археології Харківського університету у другій половині ХХ століття. Переважно на основі джерел особового походження схарактеризовано різні аспекти викладання цієї дисципліни на історичному факультеті. Автор зазначає, що друга половина 1950-х років для археології у Харківському університеті стала новою віхою, адже тоді сформували систему викладання цієї науки й поступово почали з'являтися нові викладацькі кадри. Оцінку їх діяльності дала велика кількість людей: від учнів – до родичів та близьких, що було відображено у багатьох публікаціях мемуарного характеру. Але вкрай важливим є також аналіз авторепрезентації, тобто власне розуміння своєї діяльності. Основними джерелами стали автобіографічні доробки, спогади, щоденники. Автор зазначає, що при роботі з джерелами довелося зіткнутися з вибірковістю фактів в спогадах і ультрасуб'єктивністю авторів у власній оцінці. У статті акцентовано увагу на тому, що викладання археології у 1950-1960 рр. відбувалося у дусі марксистсько-ленінської ідеології та на відповідному ідейно-теоретичному рівні. Викладачі організовували освітню роботу для підтримки власного іміджу серед тодішньої університетської спільноти згідно із ідеями правлячої партії. Педагогічному працівнику, котрий не приділяв увагу «вихованню молоді у дусі комунізму» і не приймав участі у культурно-масовій роботі факультету, було закрито просування по «кар'єрній драбині». Автор приходять до висновків, що викладачі, описуючи освітній процес, нерідко перебільшували власну роль у своїх автобіографічних спадках для створення власного позитивного іміджу персони в середовищі університетської спільноти. Саме це не дає можливості розглядати їх автобіографічні доробки як об'єктивні джерела інформації.

Ключові слова: автобіографії, археологія, Харківський університет, викладання.

Статья посвящена изучению автобиографического наследия преподавателей археологии Харьковского университета во второй половине ХХ столетия. Преимущественно на основе источников личного происхождения охарактеризованы различные аспекты преподавания этой дисциплины на историческом факультете. Автор отмечает, что вторая половина 1950-х годов для преподавания археологии в Харьковском университете стала новой вехой, ведь тогда сформировалась система преподавания этой науки, постепенно появились новые преподавательские кадры. Их деятельность оценило большое количество людей, что было отражено во многих публикациях мемуарного характера. Но очень важна также оценка авторепрезентации, то есть понимание их собственной деятельности. Источниками для этого стали автобиографические труды, воспоминания, дневники. Отмечено, что при исследовании пришлось столкнуться с избирательностью фактов в воспоминаниях и ультрасубъективностью авторов в собственной оценке. В статье акцентировано внимание на том, что преподавание археологии в 1950-1960 гг. ХХ века строили в духе марксистско-ленинской идеологии и на соответствующем идейно-теоретическом уровне. Преподаватели организовывали процесс так для поддержания собственного имиджа среди тогдашнего университетского сообщества,

в соответствии с идеями правящей партии. Педагогическому работнику, который не уделял внимания «воспитанию молодежи в духе коммунизма» и не принимал участия в культурно-массовой работе факультета, было закрыто продвижение по «карьерной лестнице». Автор приходит к выводу, что в своем автобиографическом наследии преподаватели нередко преувеличивали свою роль в процессе преподавания для создания более позитивного имиджа персоны в среде университетского сообщества. Именно это не позволяет рассматривать их автобиографические труды как объективные источники информации.

Ключевые слова: автобиографии, археология, Харьковский университет, преподавание.

The article is devoted to study the autobiographical heritage of archeology teachers at Kharkiv University during the second half of the XXth century. Different aspects of teaching this discipline on a historical faculty were characterized basically with the help of sources of a particular origin. The author notes that the second half of the XXth century was the new wave of teaching archeology at Kharkiv University. The teaching system of this science was formed and new teaching staff was gradually appeared. The evaluation of this work was marked by many people: from students to the relatives and was reflected in many memoirs. But the teachers' self-evaluation of their work was rather important. Autobiographic articles, memories, diaries could be the sources for the investigation. It was mentioned that during the investigation the author faced with the selection of facts in memories and teachers' ultra subjectivity of their self-evaluation. The article focuses special attention on the fact that teaching archeology in 50-60ss of the XXth century based on Marxist-Leninist ideology and the high ideological and theoretical level. It was done to support the image among university society which was inspired by those ideas. If the teacher hadn't paid attention to "youth education in the spirit of communism" and hadn't taken part in cultural and public life of university, that would have been an obstacle for him to climb the "carrier ladder". The author comes to the conclusion that teachers exaggerated their role in teaching for creating more positive self-image among university society. This fact gives an opportunity not to take their autobiographical materials as objective sources of information.

Key words: autobiographies, archeology, Kharkiv University, teaching.

Уже давно стала аксіоматичною думка, що сучасна епоха передусім завдяки інформаційним технологіям постійно змінює уявлення людини про працю й капітал. Якщо раніше за домінанту визначали капітал економічний, то поступово до нього додали капітал символічний, рівноцінний або навіть важливіший за перший [2, с. 1].

Наприкінці минулого сторіччя французький філософ і соціолог П'єр Бурдьє сформулював та обґрунтував поняття «символічний капітал» [10, с. 1–2]. Він розуміє його як кредит довіри від соціуму, що може стати ресурсом отримання певної вигоди [1, с. 102–103]. Крім того, П'єр Бурдьє використовує й термін «культурний капітал», який тлумачить як професійну освіту й культурний рівень індивіда [1, с. 236–237]. На думку науковця, символічний і культурний капітал становлять джерело влади для людини й дають змогу реалізувати більше можливостей у суспільстві тим, хто ними наділений, на відміну від тих, у кого цих надбань немає [1, с. 100–101].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, коли праця починає потребувати більших інтелектуальних здібностей, на вищій щабель виходить людина як новий тип працівника, що має свій символічний капітал [2, с. 4–5]. Якщо застосовувати це поняття до науковців і викладачів навчальних закладів, то можна виділити кілька маркерів, які вони повинні мати. По-перше, це інтелектуальний рівень розвитку, що засвідчує належність людини до такої спільноти; по-друге, репутація, яка стає певним соціальним ліфтом в академічному середовищі; по-третє, імідж, що дає змогу збільшити персональні символічні надбання. Усе це разом формує персональний бренд працівника, а в нашому випадку – людини, яка займається викладацькою діяльністю. Цікавим моментом стає визначення символічного

капіталу істориків, які в радянські часи викладали археологію й розробляли питання, пов'язані з нею.

Археологія як навчальна дисципліна посідала в СРСР одне з провідних місць у системі історичної освіти [6, с. 13–15 та ін.]. Її значення посилюється в першій половині 1950-х років, коли виникають потрібні умови для розвитку й викладання цієї дисципліни [9, с. 272–295 та ін.]. Однією із запорок стрімкого розвитку археології стала поява висококваліфікованих кадрів, уможливлена підготовкою фахівців певної спрямованості. Вищі навчальні заклади радянської держави починають поповнювати науковці, чие коло інтересів пов'язане з вивченням матеріальних залишків людства. Археологи ретранслюють свої знання й уміння студентам у річищі тогочасної вітчизняної науки.

Харківський університет не став винятком. У 1951 році помер завідувач кафедри стародавньої історії та археології Семен Анатолійович Семенов-Зусер (1887–1951) [12, ф. Р-2792, оп. 20, спр. 156, арк. 24], який очолив її ще 1937 року, а під час війни, опинившись в евакуації в Казахській РСР, продовжив там викладацьку роботу [5, с. 312]. У 1954 році кафедру очолив Костянтин Едуардович Гриневич (1891–1970) [12, ф. Р-2792, оп. 20, спр. 3101, арк. 17]. На той час на ній працював (з 1951 року) і викладав Борис Андрійович Шрамко (1921–2012) [7, с. 105]. Саме вони та їхні учні (Володимир Іванович Кадеєв, Володимир Кузьмич Міхеєв та інші) дали новий імпульс розвитку й викладанню археології у стінах Харківського університету. Завдяки цьому виникла «нова генерація» дослідників, які сформували образ так званої «харківської археологічної школи» й доповнили образ «радянського археолога».

Їхню діяльність оцінило багато людей – від учнів до родичів і близьких – у численних мемуарних публікаціях. Однак вкрай важлива також оцінка авторепрезентації, тобто те, як вони розуміли свою діяльність, і що саме, на їхню думку, було складником «символічного капіталу».

Джерелами для цього можуть стати автобіографічні матеріали, спогади, щоденники. Аналіз останніх уможлиблює низку спостережень щодо професійної діяльності викладачів. Одразу варто зауважити, що нам довелось мати справу з вибірковістю фактів у спогадах та ультрасуб'єктивністю в оцінці власної діяльності авторами цих свідчень.

Викладачі кафедри стародавнього світу та археології велику увагу приділяли підготовці й проведенню лекцій. Так, К. Е. Гриневич вважав викладання важливим етапом у становленні високопрофесійних фахівців [12, ф. Р-2792, оп. 20, спр. 3101, арк. 10]. Б. А. Шрамко сформулював правила університетської лекції, відповідно до яких вона мала надавати студентам достовірні факти на основі джерельної бази, виховувати в них стимул знайти та проаналізувати отриману інформацію [11, ф. 4, оп. 2, спр. 1, арк. 1–2]. В. І. Кадеєв вважав, що лекції, а особливо семінарські заняття, мають спиратися на аналіз джерельної бази [3, с. 62–63].

В. І. Кадеєв залишив дуже цікаву заувагу щодо обов'язковості професійної етики. Сам він ніколи не запізнювався, лекції закінчував вчасно, не затримуючи студентів на перерві [3, с. 96]. У спогадах Володимир Іванович свою викладацьку діяльність оцінював позитивно й наводив приклади позитивної оцінки з боку інших. Зокрема, у липні 1957 року він почав читати два лекційні курси «Основи археології» та «Історія первісного суспільства» на заочному відділенні історичного факультету, замінивши Б. А. Шрамка. Одну з його лекцій відвідав проректор М. Ф. Коломієць, який наприкінці заняття похвалив лектора, побажавши йому успішної роботи [3, с. 55].

Цікаво порівняти автооцінку викладачів з оцінкою їх студентами. У 1960-х роках опитування проводили закрито у письмовому форматі. Наприклад, курс «Історія первісного суспільства» за 1966 рік (викладач Б. А. Шрамко) отримав позитивні оцінки студентів (15 відгуків, усі позитивні) [11, ф. 4, оп. 5, спр. 1, арк. 1–15]. У спогадах колишніх студентів В. І. Кадеєв постає як вимогливий викладач, який має повагу й авторитет в аудиторії. Його лекції схарактеризовані як змістовні, сухі, з відступами у справді потрібних місцях. Скласти екзамен на «відмінно» Кадеєву було досить складно. Натомість геть іншим він постає як

викладач кафедральних спецкурсів: демократичнішим та поблажливішим лектором, що дозволяв собі жарти й цікаві доповнення [3, с. 96].

Траплялися й критичні зауваги щодо лекцій В. І. Кадєєва з боку колег. У 1966 році тодішній голова кафедри стародавнього світу та археології Б. А. Шрамко вказав на викладацькі недоліки В. І. Кадєєва, зацентрувавши на його «забудькуватості» [11, ф. 4, оп. 2, спр. 3, арк. 2]. Це, можливо, свідчить про конкуренцію серед викладачів та про їхнє ставлення до власної репутації як своєрідного фундаменту у вибраному фаху.

Як зазначають самі викладачі в автобіографічних нарисах, археологію в зазначений період вони викладали в душі марксистсько-ленінської ідеології на високому ідейно-теоретичному рівні, щоб підтримати власний імідж серед тодішньої університетської спільноти, сповненої такими ідеями. Якщо викладач не приділяв уваги «вихованню молоді в душі комунізму» й не брав участі в культурно-масовій роботі факультету, це могло позбавити його просуванню «кар'єрними сходінками». Викладачі зважали на таку особливість, розуміючи, що вона дасть змогу збільшити статки й закріпитися серед університетського бомонду.

Своєрідність викладання археології полягала й у проведенні археологічних практик, де студенти мали практично засвоїти теоретичні знання, набуті на лекціях. Якісно проведена археологічна практика додавала репутації викладачеві й підносила його авторитет серед студентства. Майже кожен із викладачів мав методичні вказівки з проведення археологічних практик і висловлював думки щодо організації побуту й культурно-масової роботи [4, 8 та ін.].

Як ми бачимо, на думку працівників кафедри археології та стародавнього світу (а згодом двох різних кафедр), археологію в Харківському університеті викладали на досить високому рівні. Вони вважали, що мають великий багаж знань із цієї дисципліни й можуть передати його теоретичні та практичні аспекти тодішньому студентству. Це, своєю чергою, давало їм змогу формувати персональний бренд відповідального й висококваліфікованого працівника, покликаного готувати фахівців, здатних реалізувати свої знання в подальшому житті. Позитивні спогади студентів та учнів підтверджують ці теорії й показують «ширину поля» символічного капіталу харківських археологів.

Отже, викладання археології очима викладачів було майже ідентичне до оцінок тогочасного студентства, а свідoctва як перших, так і других можна вважати двома різними сферами пізнання одного цілого щодо формування їх символічного капіталу. В автобіографічних нарисах викладачі часто перебільшували власну роль у процесі викладання, щоб створити свій позитивніший імідж серед університетської спільноти. Саме це дає змогу не сприймати їхні автобіографічні доробки як об'єктивні джерела інформації. Проте можемо зазначити, що перша половина 1950-х років для викладання археології в Харківському університеті стала новою віхою, адже в цей час сформували систему викладання цієї науки на історичному факультеті й поступово почали з'являтися нові кадри. Це розширило культурний капітал і змодельовало деякі маркери персонального бренду викладача-археолога.

Література

1. Бурдые П. Практический смысл. СПб.: Алетейя, 2001. 562 с.
2. Демидова М. В. «Символический капитал»: социально-философский анализ. *Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история*. Новосибирск, 2012. Вып. X. URL: <https://sibac.info/conf/social/x/27041>. (дата звернення: 25.07.2018)
3. Кадеев В. И. Воспоминания. – Харьков: ООО «НТМТ», 2013. 144 с.
4. Кадеев В. И., Латышева В. А., В. Ф. Мещеряков, И. П. Сергеев. Древняя история и античная археология в Харьковском университете (1805–1990 гг.). *Вестник Харьковского университета*. Харьков, 1991. № 357. С. 50–69.
5. Короливский С. М. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. Харьков: Видання ХДУ, 1955. 386 с.

6. Клейн Л. С. Феномен советской археологии. – СПб.: Изд-во «ФАРН», 1993. 138с.
7. Куделко С. М. Профессор Б. А. Шрамко как преподаватель. *Проблемы археологии Восточной Европы. К 85-летию Бориса Андреевича Шрамко*. Харьков, 2008. С. 105.
8. Михеев В. К. Вклад ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805–1990 гг.). *Вестник Харьковского университета*. Харьков, 1991. № 357. С. 104–130.
9. Bulkin, V. A. Attainments and problems of Soviet archaeology. *World Archaeology*. 1982. Vol. 13. No. 3. P. 272–295.
10. Riley D. Bourdieu's class theory: the academic as revolutionary. URL: <https://catalyst-journal.com/vol11/no2/bourdieu-class-theory-riley> (дата звернення: 01.09.2018).
11. Архів Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна.
12. Державний архів Харківської області.

References

1. Burd'e P. Prakticheskij smysl [Practical meaning] (in Russian). SPB.: Aletejya, 2001. 562 s.
2. Demidova M. V. «Simvolicheskiy kapital»: social'no-filosofskij analiz [Symbolic Capital: A Socio-Philosophical Analysis] (in Russian). Actual problems of the social sciences: sociology, political science, philosophy, history. Novosibirsk, 2012. Issue X. URL: <https://sibac.info/conf/social/x/27041>. (accessed 25.07.2018).
3. Kadeev V. I. Vospominaniya [Memories] (in Russian). Kharkov: NTMT, 2013. 144 s.
4. Kadeev V. I., Latysheva V. A., V. F. Meshcheryakov, I. P. Sergeev. Drevnyaya istoriya i antichnaya arheologiya v Har'kovskom universitete (1805–1990 gg.) [Ancient history and ancient archeology at Kharkov University (1805–1990)] (in Russian). *Kharkiv University Bulletin*. Kharkiv. 1991. Issue 357. P. 50–69.
5. Korolivskij S. M. Har'kovskij gosudarstvennyj universitet im. A. M. Gor'kogo za 150 let [A.M. Gorky Kharkov State University for 150 years] (in Russian). Kharkov: Vidannya HDU, 1955. 386 s.
6. Klejn L. S. Fenomen sovetskoj arheologii [The phenomenon of Soviet archeology] (in Russian). SPb.: Izd-vo «FARN», 1993. 138 s.
7. Kudelko S. M. Professor B. A. Shramko kak prepodavatel [Professor B. A. Shramko as a teacher] (in Russian). Problems of archeology of Eastern Europe. To the 85th anniversary of B. A. Shramko. Kharkov, 2008. S. 105.
8. Miheev V. K. Vklad uchenyh Harkovskogo universiteta v razvitie arheologii (1805–1990 gg.) [Contribution of scientists from Kharkov University to the development of archeology (1805–1990)] (in Russian). *Kharkiv University Bulletin*. Kharkiv. 1991. Issue 357. P. 104–130.
9. Bulkin, V. A. Attainments and problems of Soviet archaeology (in English). *World Archaeology*. 1982. Vol. 13. No. 3. P. 272–295.
10. Riley D. Bourdieu's class theory: the academic as revolutionary (in English). URL:<https://catalyst-journal.com/vol11/no2/bourdieu-class-theory-riley> (accessed 01.09.2018).
11. Arkhiv Muzeiu arkheolohii KhNU imeni V. N. Karazina [Archives of the Museum of Archeology of V. N. Karazin Kharkiv National University]
12. Derzhavnyj arkhiv Kharkivskoi oblasti [State archive of Kharkiv region]